

XXI a. pr. LIETUVOS PAVELDOSAUGOS PROBLEMATIKA:
HOLISTINIO POŽIŪRIO STOKA

Dalius Vrubliauskas

Vilniaus Gedimino technikos universitetas
El. paštas dalius_vrubliauskas@hotmail.com

Santrauka. Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į ryškiai vadinamojo visapusišku, daugiaplanio bei integralaus, holistiniais pagrindais besiremiančio požiūrio stoką XXI a. pradžios Lietuvos kultūros (nekilnojamojo) paveldo apsaugos bei tvarkybos sektoriuje. Pabrėžiama būtent šio, kaip paskutinio, laikotarpio svarba tradicijų perimamumui nekilnojamo kultūros paveldo objektų sektoriuje bei įvardinami pagrindiniai, autoriaus nuomone, strateginio sistemos veiklos planavimo, projektavimo, korektūros principai bei gairės. Taip pat aptariami užsienio geros praktikos pavyzdžiai; primenamos neišnaudotos teisinės ir organizacinės Lietuvos galimybės.

Reikšminiai žodžiai: savitumas, perimamumas, sistema, tradicija, visuma, bendruomenė, vertybių kaita, įvaizdis, kultūrinis turizmas, edukacija.

Įvadas

XXI a. pradžioje atsiradę ir iki šiol besitęsiantys probleminiai iššūkiai paveldosaugos sektoriuje dabartiniu metu, besibaigiant antram Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečiui, yra paaštręję kaip niekad. Todėl nūdieną galima būtų drąsiai vadinti šios reakcijos raidos apogėjumi. Viena (iš daugelio) tokios situacijos priežasčių yra paskirų socialinės, politinės ir kultūrinės sistemos, vadinamos paveldosauga, dalių arba grandžių koordinuotumo, sąryšingumo, nepakankamo turinio užpildymo (arba persipildymo) faktas.

Dar kitaip – paveldosauga kaip sistema, kaip tam tikros veiklos *variklis* neveikia arba veikia prastai (lėtai, neveiksmingai, neefektyviai) arba netgi reversiškai, t. y. regresuodama netgi tuomet, kai paskiri jos segmentai yra sveiki, gyvybingi, perspektyvūs, tačiau jie „neišlaiko“ neveikiančių arba nesancijų ir todėl neveikiančių sistemos segmentų apkrovos, kuri darosi nepakeliama sveikiesiems tos pat sistemos elementams.

Žinoma, kad Lietuvos paveldosaugos sistema, kultūros paveldo vertybių tausojimo, puoselėjimo bei jų perteikimo ateičiai įrankis (Lietuvos Respublikos... 2005) yra neabejotinai reikšmingas siekiant išsaugoti valstybingumą, tačiau jo, to įrankio dabarties (turima galvoje ir netolima, dešimtmečio tarpsnio praeitis) problemiškas yra daugiau nei aiškiai ir tendencingai besiplėtojantis toli gražu ne jam priskirta kryptimi.

Išvalgos

Ko gi trūksta darnesniai, visuotinesniai sėkmingam tokios sistemos kaip variklio judėjimui? Ar tik „pagalbinių dalių, segmentų, elementų“, o esami, atlikdami jiems priskirtą darbą, jau seniai nebeteko sąryšingumo, sinergetiniu (t. y. trečiai, ketvirtai, n-tajai šaliai prisidedant) pagrindu vykdomų veiksmų efektyvumo ir kokybinio svorio.

Todėl itin svarbu (tačiau be abejonės sudėtinga) įvardinti, kuri gi konkrečiai sistemos dalis šlubuoja, nors ir labai norėtųsi. Tenka pripažinti, kad toks įvardinimas yra daugiašalis, daugialypis ir daugiapakopio, atviro forumo priedermė, t. y. tokio forumo, kurio pagrindus dar galime kartu pradėti formuoti ir kurio iniciatyvos katalizatoriaus turėtų imti tokios organizacijos, kaip ICOMOS Lietuvos nacionalinis komitetas.

Atsižvelgiant į materialųjį, nekilnojamo kultūros paveldo sektorių šiame straipsnyje ir bus apsisota ties šia sistemos kaip variklio dalimi, labai reikšminga, tačiau ne didžiausia arba absoliučiai reikšmingiausia jo puse. Bus bandoma užčiuopti tiek platesnes, autoriaus nuomone, reikšmingas, aktualias sąsajas bei ryšius (arba jų būklę) tarp: paveldosaugos, nekilnojamojo kultūros paveldo vertybių ir likusios valstybės valdymo dalies, tiksliau vienos jos sistemų – valstybės politikos bei tos politikos įgyvendinimo – ir ne ką silpnesnės, tačiau jau sistemos kaip variklio aplinkoje veikiančios „kuro talpos“ – jos didenybės **Rinkos** – ir viso darinio „saldžiosios, maloniosios“ da-

lies – iš vienos pusės galbūt vadinamojo **interjero**, kuriame sėdintys **mes – keleiviai, bendruomenė** – mėgaujamės komfortu, greičiu, vaizdais per langą arba piktinamės smogu, nešvariais langais, prastos kokybės sėdynėmis. Juk mokėjome ir tebemokame už kelionės bilietus!!! Tad bandykime kalbėti kiek konkrečiau.

Jau daugel metų tai vienur, tai kitur pareiškiami, pripažįstame, kad „fiziškai“ neturime aiškios kultūros paveldo apsaugos politikos. Galima tvirtinti, kad šis leitmotyvas tebeskamba ir šiandien. Nors yra buvę pavienių, nebūtinai koordinuotų pastangų tą politiką nusakyti ir įvardinti, tačiau jos „oficializuotos“ arba ratifikuotos taip ir neturime. Deja, bet lieka tik gairės, o jas kaip kas nori, taip ir interpretuoja.

Tos politikos niekas neapsiima deramai, atsakingai suformuoti ir įtikinti, jog ji bus toliaregiška, nedeformuos mūsų identiteto, bus grindžiama realiu, subalansuotu poreikių ir galimybių santykiu.

Jos didenybė **Rinka** nuo to tik džiūgauja (1 pav.), nes jos laisvės suvokimas su demokratijos laisvės samprata praktiškai nesisieja. Jai įdomūs tik pelnas – ir kuo didesnis bei paprasčiau gaunamas.

Tačiau leiskite paprastai paklausti, ar mes žinome iš tiesų kiek, kokio pavidalo vertybių turime? Ar kas bandė apibrėžti neinventorine maniera, kuri leidžia atsakyti tik į klausimą: kiek vienetų to ar ano, kaip iš tiesų gyvename, egzistuojame, ką dar turime ir ko netenkame arba jau netekome? Kokie yra to žinojimo, vaizdžiai tariant, privalumai, kokie pavojai ir galimybės arba grėsmės?

Matyt, visų pirma reiktų atsakyti į pastarąjį klausimą ir jau tik toliau išvelgti, planuoti padarius išvadas tos kultūros paveldo politikos formavimo, jos strategijos apimties galimybes bei jos įgyvendinimo taktiką.

Čia yra vėlgi vienas šio straipsnio raktažodžio virsmų, tik mažesniu masteliu. **Holistinis požiūris** – tai yra toks

1 pav. Simptomatinis paveldo apsaugos ir tvarkybos atspindys, rodantis požiūrį į substanciją ir naujadarų intarpus

Fig. 1. Symptomatic reflection towards the heritage safeguarding and its protection, monument's substance and infills of new elements

santykis, sąryšingumas tarp sistemos ir visų jos sudedamųjų dalių ir tų dalių veiklos, sąveikos principų ir būdų supratimas.

Deja, nėra čia holistinio požiūrio elementų, nes sistemai funkcionuoti būtino ryšio tarp esančių elementų beveik nėra.

Arba tas požiūris primena siaurą takelį, pro kurį šviečia silpna šviesa ir galbūt matosi dar nedideli, bet gana raiškūs, progresuojantys fragmentiški ženklai, pasireiškiantys įvairių leidinių pavidalu, kuriais bandoma plačiai ir turiningai pažvelgti į visuminius aplinkos vertybių momentus (pvz., galvoje turima „Lietuvos Valsčių“ serijos leidyba ir kiti. Tačiau patriotiškumo jie, matyt, nepridėjo, o skaitant valsčių teritorijų principu išdėstytą medžiagą, staiga supranti, kad daug kas – bent jau įdomiausių iš jau išleistų – tikrai perskaityti nebespės).

Puiki serija leidinių – „Lietuvos Valsčiai“, galėsiančių padėti suvokti vertybes, kurias tausodami išlaikytume savo ypatumus, pagrįstume savo tapatumo egzistavimo reikšmę. Bet kur gi rinkodara ir reklama? **Nėra. Nes neapsimoka ar nenumatyta. Ar buvo bent viena reikšmingesnė viešųjų ryšių akcija** šioje kultūros vertybių padangėje. **Jos didenybės Rinkos pajėgumas** vėl liko neišnaudotas kultūros paveldo naudai. O Lietuvos architektūros istorijos II-ojo tomo jau kuris laikas ir su žiburiu vargu ar berasi.

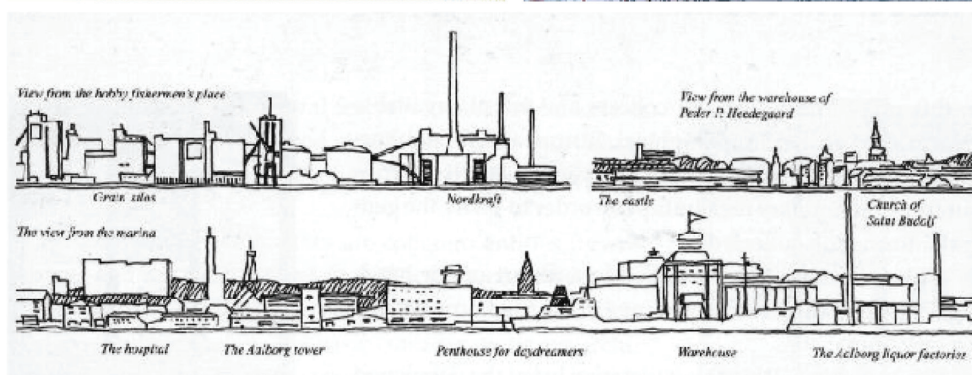
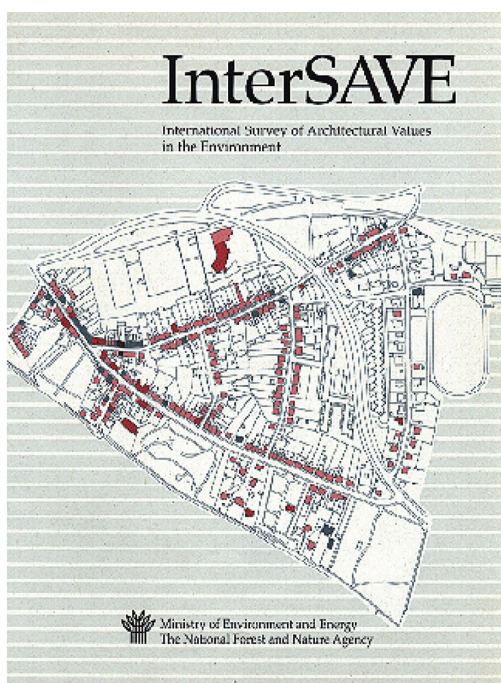
Na, juk žinoma, kad geri darbai daromi ilgai. Bet ir jie gali būti visiškai nevaisingi, jei nėra suprojektuotos deramos, pamatuotos politikos ir strategijos, turinčios taktinę kryptį tvaraus, nevienadienio išlikimo link. Arba jei tie darbai pernelyg platūs ir pernelyg gilūs, pernelyg sudėtingi ir dar brangūs.

Gerų šios srities pavyzdžių užsienyje yra. Tie pavyzdžiai taip pat yra leidiniai (2 pav.), dar ir aktualizuojami gyvenantiems aprašomuose regionuose ir teritorijose, **suprantama ir įtaigia kalba** pabrėžiant svarbiausias ir unikaliausias vietas vertybes; apeliuojama į tradicijos bruožus išlaikiusios aplinkos pagrindo svarbą, jo tausojimą.

O žmogaus suformuotų kultūros paveldo objektų, jų stilistinių, tipologinių struktūrinių grupių dermių ypatumai bei jose esančių (gyvenančių) tų pačių gyventojų bei jų būties ir nuosavybės klausimai, pateikti aktualia forma, dar labiau sureikškina leidinius, nes:

- siūlo būdus, kaip išsaugoti svarbią gyventojams ir jų bendruomenėms tapatumo žymę;
- moko, kaip neleisti dažniausiai jų vieninteliui turui – nekilnojamo turto vienetui – nuvertėti arba tapti regresuojančios aplinkos dalimi.

Dalinami tie leidiniai už dyką, nes jau kartą už juos buvo sumokėta. Kalbėkime apie bendruomenes (turėdami

2 pav. Naudodama danišką SAVE ir InterSAVE (tarptautinę SAVE) sistemą Danija per 10 metų suregistravo ir išplatino pusėje (40-tyje iš 98 savivaldybių) administracinių vienetų koncentruotą informaciją atlasų forma apie paveldo, gamtos, architektūros ir urbanistikos sambūvį ir vertes jų gyventojams, administratoriams ir politikams. Didžioji leidinių dalis buvo platinama nemokamai arba už simbolinę kainą. Daugiau apie SAVE sistemą: <http://www.sns.dk/byer-byg/Netpub/INTRSAVE/thumbnails/il33-1.HTM>

Fig. 2. With the help of the Danish SAVE and InterSAVE (international SAVE) system Denmark managed to cover 40 municipalities within some 10 years (40 out of 98) as concentrated information on the values of heritage, nature, architecture and urban coexistence for the inhabitants, administrators and politics of those territories. It was, in form of Atlases, widely spread and distributed for free or for the symbolic price for them. More on this: <http://www.sns.dk/byer-byg/Netpub/INTRSAVE/thumbnails/il33-1.HTM>

galvoje ne didžiųjų miestų bendruomenės), egzistuojančias šalies periferijoje. Žinoma – ekonomika yra svarbiausias judančios sistemos kaip variklio pradas ir be jos (Schulz 1979), gyvybingos valgydintojos, sunku tikėtis kultūros klestėjimo, bet prisimindami sąryšingumo principo svarbą, privalome tą sąryšį išsaugoti bet kokia kaina, nes begalinis vartotojiškumas pamina viską savo kelyje. Vėlgi pavyzdžių „kitur“ yra ir jie yra vadinami viešojo (dažniausiai turima galvoje – bendruomeninio) intereso nauda. Netgi pagrįsto įvairaus lygio įstatymais. Tai tam tikros pelno dalies

perskirstymas įvairiomis formomis vietos bendruomenės labui: nors tai labai nepopuliariu, bet veikia, kaip ir netvarkomos nuosavybės priverstinio išpirkimo galimybės. Irgi nepopuliariu, bet veikia. Deja – ne Lietuvoje.

Tendencijų pynė

Per XX a. II-os pusės sovietinį laikotarpį iš mūsų jau buvo atimta tiek daug (neminėsiu čia skaudžiausių žmogiška prasme netekčių, tūkstančių, kurie negrižo iš tremčių)

3 pav. Apleisto namo – trukdžio – vaizdas pietinio Vilniaus Senamiesčio apvažiavimo kraštovaizdyje. Akivaizdus paveldo praradimo pavyzdys ir paveldotvarkos teisinės sistemos neveiklumo įrodymas

Fig. 3. Abandoned house in the location of the Southern Detour of Vilnius Old town landscape view. Obvious example of heritage loss and inactivity of legal system of the heritage protection

per kolektyvizaciją, per melioraciją, per „varymą į gyvenvietes“ ir naujausią emigraciją. Išties esame kelių kartų kryžkelėje ir esame labai svarbiu metu, kai dar yra galima (ir todėl būtina nepraleisti jau gal ir paskutinės progos) užtikrinti Tradicijos perimamumą. Tačiau nesame amžini ir pamažu sensta daugelis lietuvių, kurie dar prisimena tradicijas, nepaveiktas raudonojo maro, ir aiškiai skiria baltą nuo juodo.

Tačiau nūdienos veikslių ir pinigų centralizacija ir dėl to kilęs **iniciatyvų, veiklos bei finansinių srautų koncentravimasis** tik miestuose (Richmond, Bracker 2009) palieka be jokios apsaugos ar patarimo bene pačią jautriausią kultūros paveldo dalį – šalies gamtos struktūros ypatybes ir jose savo amžių, apribotą naudojamų medžiagų pobūdžiu, bebaigiančiais statyti statiniais, jų grupėmis, kartais įdomiais ir sėkmingais konglomeratais, kuriems jau šimtas, pusantro ar net daugiau metų. Ir absoliuti jų dauguma yra mažai urbanizuotuose regionuose.

Sutikite, kad tie regionai jau įrodė, kad yra ir privalo būti gerbiami, puoselėjami ir kai reikia – pertvarkomi ne kokiais nors negyvais implantais ir protezais (4 pav.), bet jų architektūrinės ir urbanistinės žaizdos turėtų būti plaunamos „pagal homeopatijos principus sukurtais vaistais“, nes jokia moderni chemija jiems tiesiog netinka (Day 2002), nes taip ryškiausiai galima pamatyti pro **sistemos kaip variklio** langus, kur slypi lietuviškos gamtos ir žmonių veiklos darna.

Jau nekalbant apie Lietuvos dvarus, kuriems reikia kaip oro tvaraus postūmio, ekonominėje leksikoje vadinamo „besiridenančia sniego gniūžte“, ir subalansuotą panaudojimo pasiūlymų paketo įvairovės.

4 pav. Neatpažįstamai ir negrįžtamai pakeistas XIX a. pab. medis gyvenamasis namas Ignalinoje. Tik labai prityrusi specialisto akis dar galėtų įžiūrėti jo tikrąją vertę

Fig. 4. The example from Ignalina city. Wooden house from the end of 19 th century has been changed Unrecognisably and in an in non returnable way. Only the expert would be able to recognise it real value at present

Trūksta kaip oro atsvarą sudarančios rinkodaros ir reklamos. Ir būtent tokių šių jų svorio kategorijų, kurios galėtų kaip lygios su lygiais kautis su statybos elementų ir medžiagų pramonės sunkiasvoriais, jau senokai suformavusiais iš savo pelno kapitalus, dabartyje panaudojamus naujų pardavimų rinkų paieškoms, ir suradusiais šiems pardavimams nišą netgi kultūros paveldo segmente. Statybos pramonės atstovai dažnai teigia, kad „tik viskas, substancija kvėpuos, drėgmės nepraleidžia“, t. y. pasitenkinama pažadais, kad kraujotaka bus atkurta ir t. t. ir pacientas „gyvens“. Be to, tai pigu, nes pasinaudodami dar ir rinkos izdo priemonėmis modernių statybos medžiagų gamintojai sugeba savo prekes įbrukti net ir vos galą su galu suduriančiam šalies pensininkui. O vienas pagrindinių, tikrųjų egzaminų – **egzaminas laiku** – lieka neišlaikytas.

Tokius pačius visumos ir jos elementų disonansus arba nesąryšingumus aiškiai galime pastebėti kituose, su paveldodsauga susietuose sektoriuose: aukštojo mokslo ir specialistų rengimo, jų kvalifikacijos kėlimo, mokymosi ir tobulėjimo visą gyvenimą srityse. O kiek išaukštinto kultūrinio turizmo galimybės ir pavojai jau reiškiasi, iškreipdami bendruomenių narių sampratą apie juos supančios unikalios aplinkos vertę bei jos trapumą, dažnai matuojamą tik vartotojiškais matais.

Išvados

Turime galiausiai užbaigti paveldo apsaugos politiką, ją aptarti, patvirtinti ir numatyti jos įgyvendinimo būdus ir mastą. Ją būtina derinti su valstybės valdymo meno as-

pektais pariteto pagrindais. Jei negalime to padaryti, pranyksime besiintegruodami kad ir į pozityvią ekonominio prioriteto pagrindais sukurtą sąjungą.

Kultūros paveldo vertybes privalome pritaikyti rinkai, proteguoti, reklamuoti pasitelkdami tokius pat viešuosius ryšius, kokius pasitelkia ir kaip tai daro komercinių ekonomikos rinkų atstovai. Turime teisę, nes patys mokame už „kelionę“. Priešingu atveju galutinai pralaimėsime su informacija ir žiniasklaida susijusias kampanijas, paliksime patriotiškumo likučius lėtai mirčiai, izoliuosimės ir atsitversime.

Privalu reikalauti projektuoti paveldosaugą kaip sistemą, kurios dalys veikia tinkamai suprastais ir koordinuotais, sinergetikos pagrindais formuojamais ryšiais, numatant jos realaus integravimo būdus ir vietą valstybės aplinkos politikoje, skiriant jos prioritetus ir valdant ją.

Literatūra

Day, Ch. 2002. *Spirit and place*. Esvier/Architectural press. 249 p. ISBN 0 7506 5359 0.

Lietuvos Respublikos architektūros politikos kryptys. 2005. LR aplinkos ministerija. 16 p. (LR AM, III. 20, 21, 22, 23, 24).

LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. 1994 m. gruodžio 22 d. Nr. I-73, Vilnius. Nauja įstatymo redakcija 2005 m.

Schulz, Ch. 1979. *Genius loci*. Rizzoli, New York. 213 p.

Richmond, A.; Bracker, A. 2009. *Conservation. Principles, Dilemmas and Uncomfortable Truths*. Elsevier. 269 p. ISBN 978-0-7506-8201-5.

Аристотель. 1983. *Сочинения в четырех томах*. Том 1–4. Москва: Мысль.

THE LACK OF HOLISTIC APPROACH IN THE PROBLEMATIC OF LITHUANIAN HERITAGE PROTECTION IN THE BEGINNING OF THE 20TH

D. Vrubliauskas

Abstract

Article aims to attract the attention towards obvious problematic sector of protection of immovable heritage of Lithuania, and underlines shortage in dealing with those problems from the position of integral, multi level, comprehensive- holistic approach. Paper underlines the need to use the last chance in possible takeover from still alive national traditions in the survived immovable heritage sector. The author tries to name the range of the means for the strategic actions of the existing system in fields of guidelines for planning / projection / alteration of the near future of it. Along to cases of the good practice in other countries, some unused legislative and organisational moments and opportunities has been pointed out as background for the change.

Keywords: originality, continuity, system, tradition, wholeness, community, shift of values, image, cultural tourism, education.